

Folklore i llengua: les paraules de la dansa

Lluís GIMENO BETÍ
Universitat Jaume I

1. Folklore i llengua¹

L'estudi lingüístic es pot concebre de dues maneres diametralment oposades:

a) «la lingüística té per únic i veritable objecte la llengua considerada en ella mateixa i per ella mateixa» (Saussure), o,

b) «per a un lingüista modern és difícil limitar-se al seu camp tradicional; a menys que ell no estiga més aviat privat d'imaginació, no pot romandre indiferent als interessos recíprocs que lliguen la lingüística a l'antropologia i a la història de la cultura, a la sociologia, a la psicologia, a la filosofia i, més llunyanament, a la física i a la fisiologia» (Sapir). (Cortelazzo, 1980: 229).

Els darrers anys del segle XVIII estan marcats per esdeveniments culturals i polítics que decidiran el futur europeu. Els corrents nacionalistes, populistes i racistes que deriven de l'*Enciclopèdia* i de la Revolució francesa veuran en el poble el conservador de la cultura tradicional, vertadera, d'una nació. I els estudiosos giren la vista cap a ell cercant-hi les arrels, allò que hi ha d'originari. Això significa el naixement dels estudis folklòrics, activitat en què destaquen els erudits alemanys del XIX, que encunyen el terme *Volskunde* abans ja que es generalitza el de *Folklore*.

Una de les ciències humanes que més relació ha tingut amb la lingüística és sens dubte el folklore, per tal com aquest darrer s'ocupa de l'estudi no tan sols de la literatura de les tradicions populars, sinó també de les creences de fons supersticiós i de les manifestacions artístiques populars, com ara la música i la dansa, i encara de l'anomenada *cultura material*, que constitueix la tradició objectiva: els costums, les eines del camp, els instruments de treball, tot allò que en definitiva es defineix, amb un adjectiu estimat pels redactors dels atlas lingüístics, com a *etnogràfic* ².

¹ Ponència presentada a les *Jornades culturals sobre dansants i danses guerrerres*. La Todolella-Castelló de la Plana, 13, 14 i 15 de desembre de 1991. Ara, per a la publicació, hi he afegit l'aparat bibliogràfic que no duia a la redacció de la ponència i a més a més ha estat ampliada notablement.

² La relació entre llengua i folklore és tan estreta que va fer dir a Scheuermeier, col·laborador de l'AIS: «io partii linguista e ritornai folklorista»; *Vox Romanica*, 1, 1936. (Cortelazzo, 1980: 245, nota 320).

Reflex d'aquesta oscil·lació d'interessos, pròpia de les ciències joves, són els diversos punts de vista de tots els que fins ara han tractat de les relacions entre lingüística i folklore, binomi que es pot reduir a una fórmula, més aviat banal per la seua genericitat, però bastant connex al sentit profund que intenta al·ludir: la lingüística tendeix a l'estudi de la *forma*, el folklore, a la *substància*.

Els lingüistes s'han interessat des de fa ja molt de temps per l'aspecte etnogràfic de la seua recerca, entenent amb aquesta ambigua però còmoda etiqueta la cultura objectiva dels pobles civils, per bé que cal encara una definició exacta del terme. Ací és obligat recordar el mètode *Wörter und Sachen* «Paraules i coses». Aquest mètode va nàixer com a oposició a la direcció massa fonètica que havien emprès els primers estudis de lingüística, ell mateix es definia així:

Després d'un període d'una saludable restricció dels estudis lingüístics a la recerca dels canvis fonètics sembla que és vingut el temps de prestar una major atenció al significat de les paraules, a les *coses*. I Com a *coses* no entenem sols els objectes que ocupen un espai, sinó també el pensament, les idees i les institucions, que troben en qualsevol paraula la seua expressió lingüística³.

En resum, cal dir que aquest mètode estudia el lèxic d'una llengua i parteix de la següent premissa. Hom ha observat que moltes paraules, quan passen d'una llengua a una altra, no circulen soles, sinó que migren amb les coses que denominen. Una prenda de vestir, una eina agrícola, etc., adoptades per una col·lectivitat humana, en la qual eren abans desconegudes, vénen del país d'origen amb llurs denominacions. D'aquesta manera el poble que les rep enriqueix simultàniament la seua llengua i la seua cultura material. No resulta, doncs, natural investigar plegats ambdós dominis d'activitat mitjançant elements representatius, les paraules i les coses? Actuar d'aquesta manera significa tenir en compte la realitat, és a dir, no separar dos aspectes de la vida humana que estan estretament lligats. La història de la llengua s'estudia així paral·lelament a la història de la cultura⁴, servint-se mútuament una de l'altra, amb notable i recíproc profit. Tanmateix cal no exagerar ni generalitzar en aquest sentit, per bé que siga just perquè les paraules no sempre circulen unides a les coses encara que es tracte d'objectes materials. Sovint s'esdevé que el nom d'una cosa que existeix des de fa molt de temps dins la vida d'un

3 *Wörter und Sachen Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung*. 1, 1909, p. 1.(Cortelazzo, 1980: 243-44).

4 Aquesta idea ja fou exposada per Rudolf Meringer «Sprachgeschichte ist Kulturgeschichte». (Jordan, 1967: 108, nota 174).

poble és reemplaçat en un moment determinat per una paraula estrangera, sense que el canvi vaja acompanyat, naturalment, per una modificació de l'objecte. En aquest cas la causa del canvi és la moda. Encara són més freqüents els intercanvis produïts dins un mateix poble des d'una categoria social envers l'altra; les classes baixes tenen sempre la temptació de copiar els termes de la llengua de les classes altes, fins i tot per a nocions que tenen llurs velles denominacions en el parlar popular. Potser i tot el cas en què una cosa nova es qualifique amb una paraula vella (Jordan, 1967: 103, nota 164).

Per a Schuchardt, que juntament amb l'indoeuropeïsta Rudolf Meringer i el romanista W. Meyer-Lübke són els pioners del mètode, la *Sache* ve en primer lloc, i ella existeix efectivament fins i tot per ella mateixa, en la seua integritat i completa, mentre que la paraula en depèn, hi està lligada. La *Sachforschung* (estudi de les coses) per a ell no ha d'estar al costat de la *Wortforschung* (estudi de les paraules), sinó que ambdues s'han de compenetrar mútuament: la conjunció de les dues ha de desenvolupar una *Sachwortgeschichte* (història de la cosa-paraula) (Vidos, 1973: 61). D'aquesta orientació, ens en dóna testimoni els seus treballs. Ja en 1904 parla amb entusiasme d'un *Bilderatlas* (atlas en imatges) amb fotografies i dibuixos dels objectes comuns referents a la vida quotidiana dels pobles neolatins, i considera desitjable que es creen museus etnològics per a cada poble romànic i un museu romànic general en el qual el romanista podria familiaritzar-se amb les *Sachen* de la Romania (Vidos, 1973: 61). Després d'alguns treballs d'iniciació fou Max Leopold Wagner el qui primer va aplicar el mètode a l'estudi d'una comunitat completa. Amb la seua obra *Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache* (1921), Wagner va escometre un àmbit en què tant la llengua com la cultura popular eren conservadores i on la indagació conjunta de paraules i coses va produir immillorables resultats.

Aquesta primera monografia va obrir vies a d'altres que, empreses per estudiosos suïssos i alemanys, van replegar llengua i cultura a França, Itàlia i Espanya. Un gran impulsor de la investigació en aquest camp va ser Fritz Krüger, que va desenvolupar una gran labor a la Universitat d'Hamburg, on fundà una revista *Volkstum und Kultur der Romanen* (1928-1944), dedicada a la publicació de treballs sobre la cultura popular. Krüger va tractar aquesta temàtica amb dimensió gal-loromànica i iberoromànica, però la seua obra monumental és *Die Hochpyrenäen* (6 volums, 1936-1941). Va tenir molts deixebles, i entre els nostres cal esmentar Amades, més centrat en la cultura popular oral, i, sobretot, Violant i Simorra, autor de magnífics treballs etnogràfics sobre el Pallars Sobirà però també d'àmbit geogràfic més ampli.

El mètode «paraules i coses» va passar dels estudis monogràfics als atlas

lingüístics a través dels romanistes suïssos Jud i Jaberg, va fecundar la geografia lingüística i es va erigir, així enriquida, en pauta d'altres atlas. Aquesta conjunció entre l'orientació de «paraules i coses» i la geografia lingüística va donar com a resultat el *Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, més conegut com AIS (*Atlante Italo-Svizzero*), dels romanistes adés esmentats. Basant-se en els ensenyaments de Jud i Jaberg, els professors suïssos Greiger i Weiss van emprendre, amb un equip de col·laboradors, un atlas del folklore suís (*Atlas der schweizerischen Volkskunde / Atlas de folklore suisse*, Bâle, 1949), on són cartografiats fets de cultura popular, material i espiritual, com ara: molins de vent, l'arbre de Nadal, etc...) (Veny, 1986: 139).

Avui que es parla tant d'interdisciplinarietat, no hem d'oblidar l'enriquiment que suposa la investigació coordinada. La coordinació de lingüistes i etnògrafs en la tasca d'elaborar materials és valuosa en els camps de *Wörter und Sachen*: en l'aspecte material, perquè la substitució cultural pot separar la paraula —testimoni d'una etapa anterior— de la cosa; i en l'aspecte espiritual, perquè el procés racionalitzador i la generalització de l'ensenyament podrien fer aparèixer la por, la creença o la superstició que van motivar certes denominacions.

No té sentit, per tant, llevat de tasques molt especials, estudiar la llengua sense relacionar-la amb altres aspectes del fet humà. I no seria lícit, per un altra banda, afirmar que els estudis lingüístics així realitzats perden en independència o en autonomia en acostar-se a interessos comuns a unes altres disciplines humanes. Llengua, o si voleu dialectologia, etnografia i folklore tenen perfectament delimitats els seus camps de treball, però allà on llurs interessos coincideixen, cal la col·laboració.

2. Les paraules de la dansa

La base inamovible del programa de les festes la constitueixen els balls, les curses i els àpats extraordinaris.

El ball reconeix gairebé sempre orígens religiosos i és la resta de cerimònies i ritus antics de sentit utilitari i egoista, dedicats a genis molt sovint agraris, els quals hom invocava per mitjà de la dansa, per tal de fer-se propici a llur favor unes vegades, mentre que en d'altres ocasions els festivava per agrair-los la mercè rebuda i la gràcia de què hom els considerava creditors. Fins a la primeria del segle passat, a la majoria de poblacions rurals només era permès de ballar per la festa major, com un llunyà ressò de quan el ball era únicament i essencialment ritual i cerimonial tal com passa generalment en les danses i balls dels Ports de Morella i els Maestrats (Amades, 1982, iv: 5; Puerto, 1956).

Les danses de la Todolella i les de Peníscola, així com totes les que es ballaven —o es continuen ballant— a les comarques dels Ports de Morella i a l'Alt i Baix Maestrat, són danses de caràcter ambulatori, perquè es solen ballar només en processons, p. e. a Morella es ballen durant les festes del Sexenni; al Forcall, durant la festa dels patrons sant Víctor —segon dilluns de setembre— i de la Mare de Déu de la Consolació —el dia anterior—; a Sorita, durant la festa de la Mare de Déu de la Balma —8 de setembre—; a la Todolella, durant les festes de Sant Antoni i Sant Joaquim que se celebren el diumenge i el dilluns abans de començar la Quaresma; a la Pobleta actuen quatre vegades l'any: amb motiu de la Santa Creu, la Mare de Déu de les Neus, Sant Antoni i Sant Josep; a Traiguera, durant el dia de Sant Jaume i el dissabte següent a la Pasqua de Resurrecció a l'ermita de la Mare de Déu de la Salut; a Sant Jordi, durant les festes de la Santa Creu —dia 3 de maig—; a Càlig, durant el dia de Sant Vicent; a Les Coves, durant la festa de la patrona, l'Assumpta, i a Peníscola, els dies 8 i 9 de setembre, festa de la Mare de Déu de l'Ermitana (Puerto, 1956: 12, 19, 32, 52, 71, 85, 92, 106, 121, 140). Sembla que poden recordar cultes selenites, possiblement ibèrics, ja que segons Estrabó i Diodor de Sicília, els íbers adoraven la Lluna. Segons alguns arqueòlegs aquests balls tenen tot l'aire d'una cerimònia prehistòrica i tenen la fesonomia d'un ritu de purificació col·lectiva per a l'expulsió d'esperits (Amades, 1982, iv: 21-24; Puerto, 1956: 173-175).

Abans de començar a analitzar el lèxic pertanyent a la dansa, cal dir que la dansa de Todolella, i semblantment també les de Peníscola, el Forcall, Sorita, la Pobleta i Traiguera (Puerto, 1956: 143), és una barreja de diversos balls incorporats probablement en èpoques diferents a la dansa i també d'elements de la cultura popular nostrada. La dansa està formada principalment per balls i danses genèrics, tal com el ball de bastons que es troba estès per tota Europa i fins i tot fora d'ella, i és l'hereu dels antics balls guerrers d'espases i altres armes, als quals tanta importància donava el poble grec. Aquest tipus de ball era molt popular a gran part del nostre domini lingüístic i en el qual els balladors van armats de bastons i simulen un combat (DCVB: II: 360). Està emparentat amb el *Dance* aragonès i les danses d'espases i bastons difoses a València, Catalunya, Balears i d'altres països europeus, com ara els germànics, balcànics i centroeuropeus (Amades, 1982 v: 189). Segons Gonzalo Puerto (1956: 50-51) les danses guerrerres de Todolella apareixen entre els segles XIV i XVI i són semblants a d'altres del nord d'Espanya, sud de França, Bèlgica, etc... Tanmateix potser siga més versemblant datar-les a partir de mitjan segle XVII, que és quan es troben documentades en els llibres de comptes de la Todolella. I això es pot afirmar per tal com gairebé totes les

dances i balls de les comarques dels Ports i dels Maestrats estan documentats en aquesta època. Un període de l'any en què se solien ballar era durant el Corpus. Segons els nostres erudits són balls que han restat dels antics entremesos que concorrien encara a la processó.

Un aspecte important que cal remarcar en el ball de bastons és el fet que en molts indrets eren encaminats a obtenir la pluja. Una de les fórmules màgiques conduents a provocar la pluja prenia per base el vessament de sang a terra. Els abissinis celebraven cerimònies i dances que simulaven una baralla entre els guerrers de la tribu, la qual acabava amb el vessament obligat de sang. Això ens pot ajudar a entendre, potser, que els nostres balls de bastons hi estiguen relacionats. (Amades, I: 183). L'aspecte rítmic també cal assenyalar-lo com a singular en aquests balls. Del ball de bastons, conegut universalment, al nostre domini lingüístic se'n coneixen més de cent versions. Sembla que es tracta de la supervivència d'una cerimònia ritual agrícola, i que els bastons d'avui, eren, primitivament, els garrots emprats per a remoure la terra abans de la descoberta de l'aixada, de la fanga i més tard de l'aladre. En temps hel·lènic, les eines de treballar la terra foren mudades per espases o d'altres armes i la dansa ritual va prendre aspecte pírric i guerrer (Amades, 1982, I: 521).

La indumentària típica dels balladors conserva encara molt deix del vestit propi dels camperols grecs i no pas dels guerrers o soldats d'aquells temps. Abans les feines agrícoles més importants es feien totalment despullats. Plutarc ja aconsellava sembrar-hi i segar-hi. Hom creia que la vista del cos i sobretot dels òrgans púdics per part de la terra li donava fertilitat. Aquest sentit subconscient ha persistit molt estès entre la pagesia dels pobles llatins de temperatura benigna, els quals encara empen faldilles i saragüells de camals amplíssims que deixen la part inferior del cos a la vista de la terra, per aquella raó. Els primers pagesos vestien de dona per tal que la terra no es fes esquerpa a prodigar els seus fruits. El faldellí dels nostres balladors del ball de bastons i d'altres recorda encara el deix femení de la indumentària de la pagesia de la Mediterrània oriental (Amades, 1982, v: 302) La data documental més vella que ens és coneguda de la concurrència del ball de bastons a la processó en la nostra cultura correspon a l'any 1620 a Tortosa (Amades, 1982, III: 87). Balls de Diumenge i Dilluns de Carnestoltes que apleguen un gran nombre d'elements procedents de les velles cerimònies màgiques i rituals que componien la litúrgia de cultes i religions passades, des de les més pregones i autòctones fins a les de tipus més superat i acostat a la concepció actual de les coses arribades fins a nosaltres a través de les influències civilitzadores. La persistència d'elements femenins en el vestit de moltes dances populars (i

ací s'escau de dir que tant en la dansa de la Todolella com en la de Peníscola aquests elements hi són, si no tots uns quants) tals com faldilles, mitges (que en algun cas s'han convertit en calçons), cintes i flocs, davantals, etc... poden recordar cultes a divinitats agràries molt arcaïques propis de cultures matriarcal continuades i viscudes per la Roma clàssica. Per una altra banda, en aquesta època de Carnestoltes s'han concentrat la majoria de balls i danses d'aquesta mena, i recordem que la dansa de la Todolella es ballava durant aquest període de l'any. Aquests balls de bastons de la Todolella i la dansa de Peníscola, així com d'altres, que acaben amb una torre final, es troben també en diversos pobles estrangers, però cap no passa dels tres pisos. Una de les primeres documentacions que tenim d'aquestes torres són de l'any 1791 en les festes de la Candelera de Valls, on van prendre part diferents balls representatius: el dels cavallets, el de les gitanetes, el dels bastons, el dels moros i cristians i el dels valencians. Aquest últim acabava amb una torre. Tres dels balladors pujaven damunt de les espatles dels companys, agrupats i formant pinya, i el cap de dansa s'enfilava damunt dels tres. Per tal de palesar i exterioritzar més llur agraïment a la Mare de Déu pel miracle d'haver guarit molta gent d'aquella localitat mentre passava la processó, van estimular-se a fer la torre com més alta i més ardidada millor, i així arribaren a instituir un exercici gimnàstic popular que temps a venir probablement s'ha convertit en els famosos castells de Valls (Amades, 1982, i: 679, 680-684; Puerto, 1956: 143).

Una de les cerimònies característiques d'expulsió de mals esperits, anterior a la festa de la celebració de la collita i del consum de les primícies dels dons de la terra, consisteix a bastonejar les parets i el buit, i en un gran repicament de bastons amb bastons. Qui sap si els nostres balls de bastons en poden ésser una resta? (Amades, 1982, iv: 8). Però no en tots els balls de bastons hom pica a terra; precisament són en majoria aquells en què hom no colpeja el sòl. Sembla que hi ha versions d'aquest ball que poden recordar antigues pràctiques de caràcter mèdic. Poden tenir aquest aspecte les versions del nord d'Escòcia, que es consideren les més ben conservades i les que poden recordar més el sentit originari. Generalment aquest ball sol constar de vuit balladors, un dels quals fa de cap de dansa. Aquest recorda l'antic bruixot, màgic, o metge d'avui, que combat contra els set esperits de la malaltia, figurats pels seus companys, i tracta d'extingir el mal amb llur venciment (Amades, 1982, i: 521). Un element popular que apareix també molt sovint en les nostres danses és la *loa*, mena de poema llarg recitat per un cap de colla o majoral, fet que també es dona a la Todolella i a la dansa de Peníscola (Puerto, 1956: 112-115 i 149). A la Torre del Bisbe, a la comarca del

Ribagorça, la nota més important i sobresortint de la festa era la pastorada. Només hi intervenien els homes. Ballaven amb bastons o amb espases. La representació s'iniciava amb una cercavila presidida pels dolçainers. Aleshores el majoral descabdellava la *loa*, sempre en vers. Acabava la farsa amb unes danses d'espases amb figures força interessants. Feien diverses rodes i acabaven amb el caragol i la torre, semblantment a la dansa de la Todolella. A la dansa de Peníscola la *loa* és recitada pel cap de dansa en formar 'el castell', és a dir, la torre que és formada de tres pisos de la següent manera: tres dansants es col·loquen fent una rutllana, sobre els seus muscles, uns altres tres, i finalment un a dalt de tot, que és el cap de dansa (Puerto, 1956: 148). També per la Ribagorça, antigament s'havia representat *la Morisca*, que figurava la lluita dels ribagorçans amb els moros. La representació formava part d'una processó a una ermita veïna. Fixem-nos-en en la relació amb la dansa de Peníscola (Puerto, 1956: 154-155)

Un altre ball tradicional que conforma la dansa és el de les espases, ja documentat al segle xv a Cervera, així com a Morella i València i també a d'altres poblacions de la zona central valenciana, com ara el ball dels torneiants, que ix a la processó del Corpus i on els balladors simulen una brega i acaben per alçar una torre, element que amb més o menys rellevància també es dona a la dansa de la Todolella i de Peníscola (ací anomenat 'el castell'), i en d'altres danses i balls, tal com s'ha dit més amunt. Hom creu també que el ball d'espases recorda vells ritus de fertilització dels quals encara se'n conserven en pobles asiàtics, agregats a cerimònies agràries i a festes nupcials conduents a procurar la fecunditat de la núvia (Amades, 1982, iv: 8).

En tota aquesta mena de balls, fins ara els erudits, especialment en els ballats per homes sols, no hi havien vist sinó romanalles i supervivències de danses pírriques i guerrerres de les que tan en ús van estar entre els grecs per a exercitar-se en el maneig de les armes i per a cobrar braó i enardiment per la brega. Avui hom les creu d'origen ritual i no pas guerrer. L'etnòleg txec Pospicil, que ha estudiat intensivament la dansa popular a Europa, troba en diferents figures del ball de bastons gestos propis de les velles cerimònies agràries encaminades a afavorir els conreus i la fecunditat de la terra (Amades, 1982, ii: 213).

I passem ara a analitzar alguns mots relatius a la dansa de Todolella. Per a això s'ha fet tres apartats:

- 2.1.) lèxic relatiu al vestit
- 2.2.) lèxic relatiu a la dansa
- 2.3.) lèxic dels elements de la dansa.

2.1. El lèxic relatiu al vestit

A part de les generalitats que he dit sobre indumentària, em propose, en aquest apartat, dir-ne respecte a la portada en diversos balls i danses de les comarques castellonenques del nord, com són ara els Ports de Morella i l'Alt i el Baix Maestrat. Com a fet més general diré que les localitats dels Ports de Morella —i també és clar algunes o moltes dels Maestrats—, per la proximitat geogràfica i de relació econòmica, etc... amb el Baix Aragó, diatòpicament reflecteixen un seguit d'elements lingüístics afins amb el Baix Aragó meridional, però també amb les localitats castellano-aragoneses, així com en general les localitats més occidentals de les comarques del migdia de Catalunya i les dels Maestrats. En concret i segons Gonzalo Puerto (1956) usen calces blanques en general els dansants dels pobles dels Ports i dels Maestrats, algunes són específicament fetes de cotó, cas del Forcall, Traiguera i Sant Jordi, així com també és generalment blanca la camisa, i específicament 'de llenç' en el cas del Forcall. És general així mateix l'ús d'un davantal o faldellí, de vegades, com en el cas del Forcall, fet amb un mantó de Manila de color blau per al dia de la festa de sant Víctor. Pel que fa a les espadenyas són més semblants a les portades pels aragonesos i catalans de les comarques del sud que no pas les que portaven els valencians de les comarques centrals, ja que les cintes que serveixen per lligar-se-les són bastant més llargues que les valencianes generals. A la Pobleta usaven un calçat que era una espècie de sandàlia (Puerto, 1956: 73), i a Sorita una 'espadenya minyonera'. El mocador del cap, anomenat 'farol' en gairebé tots els pobles, era la prenda més general per a dansants (per bé que de vegades hi apareix algun barret —*sombrero*—) els colors del qual solen variar: és de seda negra al Forcall (també pot ser de color), i amb estampats a la Pobleta, etc... El jupetí és a l'estil aragonès, és a dir, de merí negre, llis o estampat —cas de la Pobleta i Traiguera i Sant Jordi. Portaven o solien portar gairebé totes les localitats cintes, blanques a Morella i de colors al Forcall i Sorita, i amb espills, collarets i de molts colors a Peníscola.

Passaré ara a fer un comentari lingüístic d'aquests elements no sempre fàcils de comentar per la poca informació que se'n té. Dins aquest apartat, hi ha els següents elements: calces, calçotets, camisa, davantal, espadenyas, falda, farol, guerrera, jopetí, sinagües, i pantaló.

Calces: Antigament era una peça de vestir que cobria el peu i la cama, ajustant-se'n al contorn (DCVB, II: 841). Normalment el mot està documentat en plural. Segons les èpoques tenien formes diferents, podien ésser dues peces separades o bé podien ésser tot un cos, en el qual cas es cordaven devers

la cintura. Cap a la segona meitat del segle XIV, tapaven les cames i arribaven a la part de dalt de la cuixa. En aquesta època eren lligades a la part de dalt, a les bragues, amb alguna mena de cordó. Quan les vestidures foren escurçades, hom féu arribar les calces a la cintura, i els lligams ja no foren necessaris. Tots els estaments socials portaven calces, homes i dones. Generalment eren de color blanc, vermell o negre, malgrat que també en podien haver d'uns altres colors, com de fet així està documentat (Maranges, 1991: 47-48). És un mot que no és d'origen llatí, sinó germànic per tal com aquells aprengueren el seu ús d'aquests. Per aquesta raó està documentat durant l'època del llatí tardà (cap a l'any 800). Els romans les van anomenar amb un derivat del nom que entre ells designava el calçat : llvg. *CALCEA derivat del llatí CALCEUS 'sabata'. La primera documentació que tenim del mot és de l'any 1047, però en forma més o menys llatinitzant ja apareix l'any 1000. En un document de l'any 1055, provinent d'Urgell es llegeix: «*Et ipsa mea capa et ipsas meas calces et ipsum meum superpellico*», on veiem que el mot ja és plenament català (DCVB, II: 841). Apareix en els nostres escriptors medievals: Llull, Desclot, Canals, Metge, etc.⁵...

Calçotets: Sembla que deriva de *calçó* i/o *calçot* (DECat: II: 416; REW: 1.495). La primera documentació del mot és de l'any 1674 (DCVB: II: 848; DECat: II: 416). Mot més modern que l'espanyol *calzoncillo* (< *calzón*, que ja es troba a Nebrija, DECast: I: 602-603). Pou, Escrig i Lamarca no el registren. Rosanes ja només recull el cast. *calzoncillos* (p. 10) i Ros, Sanelo (que copia Ros) i Fuster recullen la forma *calçó* com a geosinònim de calçotets. Qui sí que el registra és García Girona: «calçons interiors de tela blanca i fina» (Baix Maestrat, vora de Catalunya, Tortosa i dalt de Tortosa. A l'Alt Maestrat ho diuen a la castellana *calçoncillos* i també a la Plana de Castelló; p. 112).

Camisa: És mot antiquíssim en la nostra llengua, així com en la resta de llengües romàniques, i encara en les germàniques, cèltiques, llatí, grec i fins àrab. Prové del llatí tardà CAMISIA, mot que cal emparentar amb el vell alemany *hemidi* i amb l'antic anglès *comes* (DECat, II: 455). L'origen del mot i la seua procedència és fosc. Sembla que va passar del germànic al celta i d'ací al llatí, que finalment donà origen a les formes romàniques (DECast, I: 617), però no se sap ben bé de quina procedia en concret. Es troba documentat per primera vegada en la nostra llengua en 1204, i en textos més llatinitzats des de 994 (DECat, II: 445). És mot recollit, per tant, per tots els nostres repertoris lexicogràfics. Tanmateix, les formes i l'ús general sembla que no han estat

5 Per a una evolució històrico-semàntica del mot veg. DECat, II: 415-417; Jaberg, *Wörter und Sachen*, IX: 137-172 i DCEC, I: 603.

sempre iguals com ho són avui dia. En principi podem dir que era clarament la peça que hom es posava primer: «Pus prop és a ta carn la camissa que la gonella, e pus prop és a tos ossos la pell de ton dós que la camisa...» (Llull, *Doctrina*: 62; Maranges, 1991: 40). El seu ús era general i la portaven homes i dones de tots els estaments socials. Sembla que la gent pobra i marginada era l'única peça de vestir que portava: «...e I servent en camisa ab avarques e ls peus...» (Desclot, xxxv: 97; Maranges, 1991: 40). Pel que fa a la forma, la camisa ha variat molt a través de la història. Bé portaven mànegues o podien ésser postisses i lligades al cos de la camisa, bé eren llargues com la mateixa vestidura de damunt, i així arribaven fins als genolls o fins als peus. Quant a la tela de què estaven fetes podem dir que era variada. En un inventari de Morella de 1339 (gairebé cent anys després de la seua conquesta) que es conserva a l'Arxiu Municipal de Castelló de la Plana així ho especifica: «Item una camisa d'ome de tela de França ab randat e batens d'or...» (fol. 42 v°), «Item una camisa de fill d'Almeria ab listes vermelles de grana...» (fol. 42 v°). La forma de la camisa que porten els balladors actuals de la Todolella és curta i amb mànegues.

Davantall: Amb la variant *devantal* (que és la forma de la Todolella, així com també de Peníscola, i la més general en català occidental), és mot que es troba documentat per primera vegada en 1403 (DAg, III: 12; d'on citen DCVB, DECat, Maranges, etc...) i següents. El davantal no només és peça que duen les dones per a protegir-se contra la brutor, ans és usat també amb els vestits de festa com a element ornamental. En aquests darrers casos solen ésser de tela fina, i adornats amb brodats i randes (DCVB, IV: 34). Segons J. Coromines «passà com a manlleu sovint al castellà i al francès» (I: 324). Pel que fa als diccionaris valencians més coneguts cal dir que no es troba en O. Pou, C. Ros, J. P. Fuster ni L. Lamarca. El primer a documentar-lo sembla ésser M. J. Sanelo sota la forma *devantal* (E 66v, a i 66v, b: 110). Aquesta és la forma que registra també Escrig (1851: 303), Rosanes (1864: 11) i García Girona (1922: 234) que la fa extensiva a totes les comarques valencianes i a Tortosa. Dos lexicògrafs valencians registren les dues formes: Llombart (1887: 502 —davantal— i 563 —devantal—) i Martí Gadea (1891: 723 —davantal— i 778 —devantal—) que copia l'anterior. Aquest mot té poc esment —per no dir gens— en llibres, inventaris i repertoris lexicogràfics antics (Maranges, 1991: 39). Si acceptem que en espanyol i en francès és manlleu del català —tal com proposa Coromines— sembla que la forma primitiva devia ésser amb *e* 'devantal', per tal com tenim esp. *delantal* i a. fr. *devantail*, francès occidental *devantyó*, *-yér* (*-ière*), francès oriental *devantí* (*-ier*), való (*d*) *vantrê*, lyonès *devanti* (REW, 4: 1).

Espardenyes: Típic calçat que sol tenir la sola d'espart o de cànem. La fabricació d'aquesta mena de calçat ha tingut molta importància durant anys, sobretot a terres rosselloneses i valencianes. D'aquestes darreres, entre moltes d'altres, cal fer esment de Xiva de Morella i el Forcall, per circumscriure'ns a localitats de la mateixa comarca que la Todolella. La documentació més antiga del mot *espartdenya* és de l'any 1317 (Consolat de Mar) (DECat, III: 619). Segons Coromines, existeix també la forma *espartenya*, usada a Ribagorça, Gandesa i el Matarranya, entre d'altres (DECat, II: 619). Al DCVB hi ha una descripció molt interessant de com s'han de fer les espartdenyes, de l'any 1322 (Maranges, 1991: 53). És mot registrat per tots els nostres repertoris lexicogràfics.

Falda: És mot que deriva del germànic **falda*, 'plec' (per a l'explicació de tipus històric vegeu DECat, III: 856-869). Ja documentat en el segle XIII, tant en escrits literaris com no literaris. Sembla que el mot s'usava més en plural durant l'edat mitjana (Maranges, 1991: 93); tanmateix sant Vicent, *Curial* i *Tirant* l'usen més sovint en singular, però també en plural sense que n'hi haja cap diferència semàntica (Maranges, 1991: 93). El mot és anomenat en referència als vestits femenins i, en alguns casos, als masculins. Durant l'edat mitjana eren una part molt important del vestit. Els repertoris valencians més importants el recullen, llevat de Carlos Ros, J. P. Fuster i L. Lamarca. J. Escrig el recull en plural *faldes*.

Farol: El DCVB d'Alcover-Moll diu que es tracta d'un mocador que porten al cap els aragonesos i els pagesos catalans de prop d'Aragó, i el recull al Maestrat i Castelló. El documenta amb una cita literària de l'escriptor costumista castellanenc J. Pascual Tirado: «Este sinyó Felix, ab el farol ben posat, calçant les millors espartdenyes...», *De la meua garbera*. Segons aquest diccionari es tractaria d'un mot pres del castellà. J. Coromines afirma que és versemblant que vinga d'un **alfarol*, identificable amb *farol*, amb el sentit de presumptuós, fatxenda, 'mocador del cap' o 'fanalet'. A principis del segle XIX, en el diccionari del valencià J. Sanelo apareix una forma *eufèrol*.

Guerrera: El DCVB el recull i el defineix com «jaqueta que porten els militars», i porta una cita de Víctor Català (VI: 454). La mateixa definició en dona el Diccionari de l'Enciclopèdia (p. 823). D'entre el diccionaris valencians més coneguts només apareix a Martí de Gadea definit com a «*cierta pieza del uniforme militar*» (p. 1.036). No és recollit pel DGLC. Sembla que s'ha de tractar d'un barbarisme.

Jopetí: Variant de la forma *jupetí* és el guardapits a Tortosa, País Valencià i Eivissa. El DCVB el documenta amb una cita literària de l'escriptor costumista castellanenc Salvador Guinot: «El jopetí de panna damunt de la

samarra», *Capolls mustigats*: 37. Es tractaria d'un doble diminutiu de *jupa*. *Jupetí*, *jupó*, *gipó* i l'antic *aljuba*, noms de vestits que constitueixen una sola família etimològica, provenen de l'àrab *ġubba* i la seva variant *ġibba*, «espècie de jaqueta llarga i amb mànegues». La primera documentació d'*aljuba* és del s. XIII, la de *jupa* de l'any 1348 i les de *jupó* i *gipó* del segle XIV.

El mot *jupetí*, amb el sentit de guardapits, és el nom més tradicional i recomanable per a substituir el castellanisme *chaleco*, i resta viu en gran part del territori; molt en valencià; i també a Tortosa.

Sinagües: «Espècie de faldilla, generalment blanca, que les dones han dut sota les faldetes externes» (DECat, III: 312). Prové del castellà *enaguas*, abans *naguas*, i aquest, del taíno de l'illa Dominicana, on designava una espècie de faldilles de cotó que portaven les índies fins als genolls. La primera documentació del mot en català és de 1652, *enagües*. Aquest castellanisme va prendre diverses formes en introduir-se en català: *enagos*, que és la forma habitual a Catalunya i la valenciana *sinagües* que sembla que és una forma aglutinada castellana dialectal *senaguas* < las enaguas. La forma *sinagües* és la pròpia de Tortosa, País Valencià i Eivissa

Pantaló: És un mot que ha passat a la nostra llengua a través de l'espanyol provinent del francès, però en aquesta llengua és també un manlleu, ja que prové de l'italià. En francès està documentat per primera vegada en 1550, «*vestu en Pantalon*» fent una clara al·lusió a la figura de *Pantalon de' Bisogni*, un personatge venecià molt popular, devot de San Pantaleone, que es va fer famós a través de la *Commedia dell'Arte*. El personatge en qüestió vestia regularment la típica vestidura veneciana de calçons fins als peus i, per interferència fonètica amb el nom del sant molt corrent entre la gent veneciana, es formà el substantiu aplicat a la prenda de vestir. La primera documentació que tenim del mot en la nostra llengua és de 1810, a Mataró (DAg, VI: 30; DCVB, VIII: 188 i DECat, VI: 234).

2.2. El lèxic relatiu a la dansa

Dins aquest segon apartat hi ha els següents elements: ballet; filisbella o filusbella; mambrú; quintano, quitaro o titaro; retaule o retable; vilatans o villanos per baix i per dalt i torn.

Ballet: Es refereix a un ball curt i senzill i és el nom de moltes danses populars del nostre domini lingüístic. Sembla que eren anomenades també *dansetes* al Maestrat i que es ballaven durant les festes majors, malgrat que aquestes tenen un to una mica més alegre i mogut. En aquestes dansetes prenia part tota la fadrinalla d'ambdós sexes de la població dividida en dues rengleres:

una de xics i l'altra de xiques. Ells anaven grotescament vestits amb faldellí, semblant als que porten els balladors dels balls de bastons i tots enflocats de cintes, plomes, espillets, etc... que els donaven un aire de vestit de dona. Ballaven al so d'una tonada curta i poc aïrosa. Era tocada amb tabalet i dolçaina —anomenada *gaita* als Ports de Morella. Per a més informació sobre els aspectes folklòrics del ballet vegeu Amades, 1982: II: 865, 867, 868, 880, 941, 943, 955, 957; III: 311, 356, 402, 473, 476, 629, 668, 913; IV: 22, 267, 324, 1035; V: 53, 114, 125, 127, 147, 308 i 315. Només està registrat al DCVB, II: 251. Segons Gonzalo Puerto aquest ball s'interpretava tocant les castanyetes i tenia la pretensió de mostrar els guerrers durant una festa de comiat abans de partir cap a la guerra (1956: 60).

Filisvella: Amb la variant filisbella, segons G. Puerto, o filusbella. Mot del tot desconegut i no registrat pels nostres repertoris lexicogràfics moderns. És un ball que forma part de la dansa guerrera de la Todolella, i es balla amb espasa i pau (vegeu més endavant). Molt difícil de ballar. Diu Gonzalo Puerto que sembla com si els dansants:

convencidos de su respectivo triunfo en medio de la lucha, quieren dar una prueba de su optimismo y dejan parados espada y *pau*, que recogen con la mano derecha de forma que la hoja de la tizona ocupe la posición inicial de descansar sobre el hombro derecho; y, mientras, dan la vuelta y se cruzan sin verse las caras a un tiempo un poco de jota, tañen las castañuelas alegremente. (1956: 62)

Mambrú: Nom propi de John Churchill, duc de Marlborough i general, que apareix en la cèlebre *cançó de Mambrú*. Aquesta cançó era cantada per la gent de la gleva, segons el costum inveterat del primer dia de feina de l'any, és a dir, el dos de gener. En aquest dia hom considerava de molt bon averany començar una feina nova cantant al mateix temps que es treballava per tal com el començament de l'any coincideix amb el creixement del dia i amb el triomf del sol, que esborra tota ombra de tristor. L'home creia en un vast i complex món d'esperits benivolents i malvolents que influeixen damunt de tot, i que calia atraure's o esquivar amb ajut de conjurs i fórmules màgiques d'encantament, consistents les més de les vegades en una frase cantada que el redolar del temps ha convertit en cançó. Aquesta cançó de Mambrú era de les més emprades, com hem dit, entre la gent de la gleva que eixia al tros i cavava una mica al so de la seua música. La recobla d'aquesta cançó sembla concordar amb el moviment del cavadador, *que mira al cel, mirà enllà i mira en terra*.

Mambrú se'n va a la guerra,
 mira ací, mira allà, mira en terra.
 No sé quan tornarà...

Aquest ball probablement feia referència al costum aquell de cavar tot cantant una cançó ja que d'una cançó en pot eixir un ball.

Quintano: també dit quintaro o titaro segons Gonzalo Puerto en el seu llibre *Danzas procesionales de Morella y el Maestrazgo*. Probablement siga una masculinització de la forma *quintana*: «camp de conreu, vora un mas o petit nucli de població», que derivaria del llatí QUINTANA -NUM i aquest alhora de QUINTA -US. La forma *quintano* faria referència als treballadors i/o habitants d'aquella *quintana* o mas. Per tant, el ball de quintanos es refereix a un ball dansat per aquells. La primera documentació del mot apareix en un document de 1064 : «*ipsa medietate de ipsa chintana*».

Retaule: A Mallorca i al Maestrat esdevé el nom d'una desfilada de caràcter religiós. Segurament perquè hi deuen anar un seguit d'imatges sacres, tal com una pintura d'altar. «*E les festes de la Verge de Vallinava, el 1er de setembre, al salir de la Iglesia los electos del Gremio, [...] acompañados de los cruzados y del carro triunfal, harán el acostumbrado retaule o pasacalle...*» revista *Vallivana*, 1904, pp. 366-466. Tan popular és el mot que s'ha convertit en uns noms de lloc, com ara *Lo Retaule de Vallcanera*, prop de Tortosa, entre el Mas de Barberans i la Tinença. Aquest ball es devia ballar en la processó del Corpus, ara desapareguda a Todolella, però segurament viva en temps pretèrits. El mot retaule prové del llatí RETROTABULA > 'taula posterior' (DCVB, IX: 436).

Torn: Es tracta del darrer ball de la dansa guerrera de la Todolella en el qual l'enemic imaginari —el cap de dansa— és assetjat per la resta de balladors fins que aconseguix fer-se'n escàpol i finalment és enlairat com a vencedor (cfr. amb el que s'ha dit a la pàgina 8). Amb l'accepció d'acció de girar, volta, tomb, està registrat pel DAG (VIII: 93), DCVB (x:362) i DECAt: (VIII: 605-614) on cal anar a cercar explicacions de tipus històric, semàntic, dialectal i etimològic. Els repertoris lexicogràfics valencians sí que el registren, però Ros, Sanelo i Escrig no són gaire explícits a l'hora de donar-ne una traducció al castellà; Lamarca i Rosanes no el registren. Just Pastor Fuster tradueix «*rueda o vuelco o torno*» (1827: 134), i finalment Llombart i Martí Gadea «*vuelta al rededor, movimiento o rodeo*» (1887: 1153). El DGLC no el registra amb l'accepció de volta o tomb. Tampoc no es registrat per Sanna ni per Figuera. Documentat en autors medievals sobretot valencians: «la dolor me aumentà en tanta quantitat que donave *torns* per lo lit, com fa lo malalt qui sta al pas de morir» Tirant, II: 292, 293 (DAG, VIII: 93), «Lexe la sort lo

seu variat torn», Ausiàs March, LXXXV (DCVB, x: 362), «Espera lo temps que ab diversitat lo torn de la sua roda girant volta», Corella (DCVB, x: 362).

Villanos: És un mot estrany a la nostra llengua, un castellanisme que ha substituït el genuí perquè aquest tenia una càrrega semàntica massa negativa, tal com esdevé en alguns castellanismes que han interferit els propis catalans, com ara els defectes físics, etc... El llatí *VIL(L)ANUS 'pagès', 'camperol', 'llaurador', 'apagesat', 'rústic' ha deixat descendència en totes les llengües romàniques, i entre elles la nostra: vilà «nadiu o propi d'una vila», i antigament «home o dona de vila [per oposició a noble, cavaller o ciutadà]»; ja a partir del segle XIII (DCVB, x: 803). Per tant el mot genuí en la nostra llengua ha de ser *vilà*; a banda també hi ha *vilatà*, més modern, i *vilatjà*. A la resta de les llengües romàniques d'Occident, tenim: italià i espanyol *villano*, portuguès *villao*, occità *vilà(n)*, francès *villain*, engadinès *vilaun* 'rústic', 'pagesat', 'innàbil', 'desmanyotat'; friulà *vilan*, id.; en occità també significa 'diable', 'dimoni' (REW: 9.331). Primitivament tenia el significat de 'habitant de pagès', 'gent de mas', d'on 'pagès rústic' i després 'grosser', 'home baix, innoble' (el francès *villain* acaba fins i tot per significar 'dolent', 'mal'). En català fou molt viu durant tota l'edat mitjana, i avui no és estrany veure'l usat literàriament. Però molt enjorn se li va superposar el significat moral que en feia un sinònim de 'persona vil', que ja tenia en llatí (REW: 9.331), i així ja el trobem en Eiximenis, Metge, etc... Els primers diccionaris ja el recullen: Joan Esteve (*Liber Elegantiarum*), Busa-Nebrija, Onofre Pou (*Thesaurus puerilis*), etc... Actualment en el nostre domini lingüístic només s'usa a Mallorca entre la pagesia, on conserva el sentit primitiu de 'habitant a pagès' (DECat, IX: 282 i REW: 9.331). El mallorquí Pere Antoni Figuera recull el terme en el seu diccionari de 1840 i el defineix com «el vesí de una vila, *villano*, *na* » (p. 587) i per a l'accepció de 'grosser' hi registra *villà* 'descortès, rústic' (p. 588). Registrat pel DGLC. Entre els lexicògrafs valencians cal dir que Ros (1764), Lamarca (1839) i Rosanes (1864) no el recullen. Sanelo recull *villà* 'villano' (E 139, r, a) al costat de *vila* (E 139, r, a); J. P. Fuster, el plural *vilans* 'villanos' (1827: 140). José Escrig el registra però li dóna un sentit molt general (1851: 877). Finalment Llombart i Martí Gadea recullen tan sols la primera accepció més general i antiga: «*vilà, na: vecino ó habitador del estado llano en una villa ó aldea, á distinción de noble ó hidalgo*». (Llombart, 1887: 1.199)

2.3. El lèxic dels elements de la dansa

Dins aquest tercer apartat hi ha els següents elements: caragols, castanyetes, garrots o bastons, pau.

Caragols: Es tracta d'un moviment circular de cada fila, fet en acabar cada part de dansa, i així tornar a la posició inicial. És anomenat 'caragolet' o simplement caragol; el mateix moviment és dit 'per fora' a la dansa de Sorita (Puerto, 1956: 64). Segurament per metonímia amb el moviment lent i circular que fa en algunes ocasions el caragol.

Castanyetes: Com a nom de l'instrument de música popular és avui propi del tortosí, del valencià, del mallorquí, de l'eivissenc i del benasquès, dit també 'castanyoles', mot que ja es registra en l'obra valenciana el *Somni de Joan Joan*: «Caxa n'an fet de castanyoles / ells de nosaltres», vv. 422. La forma 'castanyetes' està documentada literàriament en autors d'aquest segle: «Tocave el guitarró y la seva germana fee parlar les castanyetes», S. Guinot, *Capolls Mustigats*: 54. El mot ja es troba documentat en Onofre Pou *castanyeta*: «*percussio digitorum*» (*Thesaurus puerilis*, 1575: 155). Tanmateix la forma 'castanyola' no és estranya actualment en valencià (en castellanenc *castanyolar* i *castanyolada*) i a Monòver. Deriva del llatí *CASTANEA* i aquest del grec *kastanon* 'castanya'. La primera documentació és del segle XIII, *Costums de Tortosa* (DCVB, III: 32; DECat, II: 624-625).

Garrot / bastó: El primer mot és definit com a un bastó gruixut pel DCVB i també «bastó en general, especialment de fusta llarg que serveix per a sostenir el cos». L'element bastó és el més emprat en els balls que fan referència a antics cultes agraris i el més usat en els balls, tal com ja s'ha explicat. Bastó és mot comú a totes les llengües romàniques (llevat del romanès), d'on ve del llatí vulgar *BASTONE* i ací és d'origen desconegut. La primera documentació del mot en català és de l'any 1062 (DECat, I: 722; REW: 982)

Pau: Diu Gonzalo Puerto que aquest mot és una «*especie de escudo pequeño de forma circular con asa o agarradera de madera*» (1956: 61). Aquest escut, anomenat *pau*, és un element dels balls de plats que presenta vestigis de les antigues danses d'espases. En aquestes danses, els escuts o broquers han estat suplerts per plats de ferro d'uns deu centímetres de diàmetre, amb una ansa per a agafar-los i d'aspecte semblant a una tapadora metàl·lica massissa i resistent. (Amades, 1982, IV: 923). Els nostres diccionaris moderns recullen una forma *pau* així definida: «Làmina de metall fi, o de fusta forrada de tela fina, que es dona a besar als fidels mentre se'ls diu *Pax tecum*» (DCVB, VIII: 347), documentat en 1549, segons aquest diccionari: «una pau ab un crucifix de argent». J. Coromines ens aclareix que el mot deriva de

portapau, mateix significat, ja documentat en 1415 sota la forma *pauer* (DCVB, VIII: 341; DECat, VI: 347). Aquest mot ja és recollit per O. Pou: «Lo portapau: *dandae pacis instrumentum*» (*Thesaurus puerilis*, 1580: 109). El portapau es registra, ultra això, en Sanelo (1801: D 43r, b) que tradueix per *portapaz* i que mena al *Thesaurus puerilis*, d'on el recull; Escrig només registra pau i no portapau: «la Pau que.s dona á besar en les iglesies. Portapax» (638); Llombart i Martí Gadea, que el copia, registren tots dos mots i els defineixen així:

En la misa, ceremonia en que el celebrante besa la patena, y luego abraza al diácono, y éste al subdiácono, y en las catedrales se da á besar al coro y á los que hacen cabeza del pueblo una imagen o reliquia. Esta misma reliquia o imagen. Portapaz. Lámina de plata, oro ú otro metal, con que en las iglesias se da la paz a los fieles (948).

També hi dóna entrada a la forma portapau i la defineix ben bé igual (988). Podria tenir alguna relació aquest *pau* de la dansa amb l'objecte religiós? És possible que el sentit religiós de la dansa haja fet que els objectes religiosos anomenats *paus* o *portapaus* puguen haver-se usat també per a la dansa, naturalment després d'una notable transformació? o més aviat és només el nom de l'objecte religiós (*pau*) el que ha agafat un altre objecte de dimensions semblants i és així anomenat per metonímia? Cal tenir en compte que l'escut (*pau*) ja no s'usa en la penúltima dansa: «*parece como si los danzantes, convencidos de su respectivo triunfo en medio de la lucha, quieren dar una prueba de su optimismo y dejan parados espada y pau*» (Puerto, 1956: 61). Així, d'aquesta manera la 'pau' que s'acosta en finalitzar la dansa dóna més versemblança al fet que l'objecte que ha servit per a arribar-hi es diga igual, *pau*.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ I FUSTER, Marià (1914-1931): *Diccionari Aguiló. Materials lexicogràfics aplegats per... Revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu*. Barcelona (1988), Altafulla, [=DAg].
- ALCOVER, Antoni i F. de B. MOLL (1975): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca, Moll, 10 volums. Segona edició, corregida i posada al dia, [=DCVB].
- AMADES, Joan (1982): *Costumari català. El curs de l'any*. Barcelona, cinc volums.
- CASANOVA, Emili (1988): *El lèxic d'Antoni Canals*. València, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1991): *El valencià de la Marina Baixa*. València, Generalitat Valenciana.
- COLÓN, Germán (1976): *El léxico catalán en la Romania*. Madrid, Gredos, Estudios y ensayos, 245. N'hi ha traducció catalana de la primera part feta pel Servei de Publicacions de la Universitat de València, *El lèxic català dins la Romània*, Col·lecció Biblioteca Lingüística Catalana, 12. Universitat de València, 1993.
- COLÓN, Germà (1978): *La llengua catalana en els seus textos*. Barcelona, Curial, 2 vols.
- i Amadeu-J. SOBERANAS (1986): *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Biblioteca Universitària, 7.
- (1987): *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*. València, Col·lecció Honoris Causa, 1. Universitat de València.
- (1989) *El español y el catalán, juntos y en contraste*. Barcelona, Ariel.
- COROMINAS, Joan (1955-57): *Diccionario crítico-etimológico de la lengua castellana*, 4 vol. Madrid, Gredos, [=DECast].
- COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes - La Caixa, 9 volums, [=DECat].
- CORTELAZZO, Manlio (1980): *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana. I. Problemi e metodi*. Pisa, Pacini.
- ESCRIB, José (1851): *Diccionario valenciano-castellano*. València.
- i Constantino LLOMBART (1887): *Diccionario valenciano-castellano*. València, [=Llombart].
- FABRA, Pompeu (1968): *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Barcelona, cinquena edició, EDHASA, [=DGLC].
- FIGUERA, Pere Antoni (1840): *Diccionari mallorquí-castellà*. Palma de Mallorca.
- FUSTER, Justò Pastor (1827): *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores*, València.
- GARCIA GIRONA, Joaquim (1922): *Vocabulari del Maestrat*. Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- JORDAN, Iorgu (1967): *Lingüística románica*. Madrid, Alcalá.
- LAMARCA, Luis (1839): *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*. València.
- MARANGES I PRAT, Isidra (1991): *La indumentària civil catalana. Segles XIII-XV*. Barcelona, Memòries de la Secció històrico-arqueològica, xli. Institut d'Estudis Catalans.
- MARTÍ Y GADEA, Joaquín (1891): *Diccionario general valenciano-castellano*. València
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1972): *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Carl Winter, Fünfte Auflage, [=REW].
- POU, Onofre (1580): *Thesaurus puerilis*, Barcelona, 2ª edició.
- PUERTO MEZQUITA, Gonzalo (1956): *Danzas procesionales de Morella y del Maestrazgo*. Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura, Arte e historia, xiii.

- ROS, Carlos (1764): *Diccionario Valenciano-Castellano*. València.
- ROSANES, Miguel (1864): *Miscelánea que comprende vocabulario valenciano-castellano*. València.
- SANELO, Manuel Joaquín (1964): *Diccionario valenciano-castellano*. Edición, estudio de fuentes y lexicología por Joseph Gulsoy. Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- SANNA, Josep (1988): *Diccionari català de l'Alguer*. L'Alguer-Barcelona.
- SCHIB, Gret (1977): *Vocabulari de Sant Vicent Ferrer*. Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- VENY I CLAR, Joan (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Biblioteca Universitària, 4.
- VIDOS, B. E. (1973): *Manual de Lingüística Romànica*. Madrid, Aguilar.